

УДК 159.922.7:316.6

КОРЕКЦІЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЧИННИКА УСПІШНОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Фролова Л.Б., здобувач
кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

У статті проаналізовано специфіку корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів. Розкрито соціально-психологічну програму корекції дитячо-батьківських відносин, спрямовану на запобігання використанню неефективних типів батьківського ставлення до молодших школярів, створення нового емоційно насиченого досвіду дитячо-батьківських відносин, виявлення порушень у структурі сімейних відносин та побудову мотивації батьків для зміни форм взаємодії з молодшими школярами; внесення змін, спрямованих на оптимізацію всіх структурних складників ставлення батьків до дитини, розширення усвідомлення ними функціонального взаємозв'язку власної поведінки з поведінкою дитини. Показано, що програма сприяла вибору конструктивних форм дитячо-батьківських відносин, формуванню прийомів ефективної комунікації, емоційній єдності, навичок співробітництва та авторитетно-довірливих стосунків.

Ключові слова: молодші школярі, дитячо-батьківські відносини, соціально-психологічні чинники, психологічна корекція.

Фролова Л.Б. КОРРЕКЦИЯ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФАКТОРА УСПЕШНОСТИ ПРОЦЕССА СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье проанализирована специфика коррекции детско-родительских отношений как социально-психологического фактора успешности процесса социальной адаптации младших школьников. Раскрыта социально-психологическая программа коррекции детско-родительских отношений, направленная на предотвращение использования неэффективных типов родительского отношения к младшим школьникам, создание нового эмоционально насыщенного опыта детско-родительских отношений, выявление нарушений в структуре семейных отношений и построение мотивации родителей для изменения форм взаимодействия с младшими школьниками; внесение изменений, направленных на оптимизацию всех структурных составляющих отношения родителей к ребенку, расширение осознания ими функциональной взаимосвязи своего поведения с поведением ребенка. Показано, что программа способствовала выбору конструктивных форм детско-родительских отношений, формированию приемов эффективной коммуникации, эмоционального единства, навыков сотрудничества и авторитетно-доверительных отношений.

Ключевые слова: младшие школьники, детско-родительские отношения, социально-психологические факторы, психологическая коррекция.

Frolova L.B. CORRECTION OF CHILDREN'S FAMILY RELATIONS AS SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTOR OF SUCCESSION OF THE SOCIAL ADAPTATION PROCESS OF YOUNGER SCHOOLS

The article analyzes the specificity of the correction of child-parent relations as a socio-psychological factor of the success of the process of social adaptation of younger schoolchildren. A social and psychological program for optimizing child-parent relations aimed at preventing the use of ineffective types of parental attitudes toward younger schoolchildren, creating a new emotionally rich experience in child-parent relations, revealing violations in the structure of family relationships, and building motivation for parents to change forms of interaction with younger schoolchildren; making changes aimed at optimizing all the structural components of the relationship of parents to the child, increasing their awareness of the functional relationship between their behavior and the child's behavior. It is shown that the program contributed to the selection of constructive forms of child-parent relations, the formation of methods of effective communication, emotional unity, cooperation skills and authoritative-trust relations.

Key words: younger schoolchildren, child-parent relations, socio-psychological factors, psychological correction.

Постановка проблеми. Економічна криза, переоцінка суспільних та індивідуальних цінностей, негативні зміни в сім'ях, зокрема зниження їх інтегративності, конфліктні стосунки подружжя, порушення емоційних зв'язків між батьками і дитиною, деструк-

тивні форми батьківства відображаються на стані сім'ї, дитячо-батьківських відносинах, призводять до проблем у їхній взаємодії. Негативні соціально-психологічні наслідки цього процесу спотворюють розвиток дитини на всіх вікових етапах. Проте найбільш

чуттєвим до ситуації змін у сім'ї, дисгармонії в батьківському ставленні є молодший дошкільний вік, коли дитина набуває досвіду соціальної та емоційної взаємодії, порушення якої особливо негативно впливає на становлення її особистості [5; 7; 8; 9]. Розроблення проблематики дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів здійснювалося за такими напрямками: дослідження ролі стосунків із близькими у розвитку дитини молодшого шкільного віку; визначення типів і стилів сімейного виховання й особливостей їх впливу на психічний розвиток молодших школярів; вивчення ролі батьківської відповідальності за розвиток дитини молодшого шкільного віку; виокремлення соціально-педагогічних засад формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини; розкриття залежності інтелектуального розвитку молодших школярів від складу сім'ї, особливостей спілкування з нею і змістом батьківського ставлення; визначення зв'язку соціально-психологічного типу позиції батька із самооцінкою молодших школярів; з'ясування психологічних особливостей ставлення батьків до дітей з особливими потребами, зокрема психолого-педагогічних основ формування емоційно-особистісного ставлення батьків до дитини з аутизмом [1; 3; 7; 8].

Разом із тим у більшості досліджень простежується загальна тенденція розглядати ставлення батьків до дитини як відносно стабільне явище впродовж тривалого часу, без урахування об'єктивних і суб'єктивних змін, які відбуваються у їхній взаємодії. Крім того, праці з вказаної проблематики носять фрагментарний характер і здебільшого виконані в межах робіт психолого-педагогічного та соціально-педагогічного профілю. Тому виникає нагальна необхідність у пошуку соціально-психологічних засобів корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів, що може значною мірою попередити та виправити негативні тенденції, які супроводжують цей процес.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Показано, що осмислення феномена дитячо-батьківських відносин було предметним полем досліджень, спрямованих на вивчення: структури батьківського ставлення; особливостей ставлення батьків до дитини та можливих типів виховання дітей; впливу типів сімейної взаємодії на особистість дитини; залежності процесу формування особистості дитини дошкільного віку від особливостей родинного спілкування;

ролі дорослого та значення прабатьківської сім'ї для гармонійного розвитку дітей [2; 6].

З'ясовано, що в сім'ях, де панує атмосфера взаєморозуміння, співробітництва, відповідальності, гуманності, діти мають менше порушень фізіологічного та психічного розвитку, проблем у спілкуванні з оточенням, і навпаки, порушення стосунків батьків із дітьми призводить до негативних наслідків. Наголошується, що на ці процеси особливий вплив чинить батьківське ставлення до дитини. У вивченні природи і змісту ставлення батьків до дитини виокремлено такі основні підходи: культурно-історичний – аналізуються порівняльно-історичні дані й зазначається, що батьківське ставлення до дитини це продукт тривалого розвитку; діяльнісний, в якому наголошується, що поведінка дорослого є джерелом розвитку активності, емоцій, пізнавальної сфери, спілкування та свідомості дитини; діалогічний, за яким ставлення батьків до дитини вважають частиною особистісної сфери дорослої людини, а материнство (батьківство) розглядається як стадія вікової та статеворольової ідентифікації, етап у розвитку самосвідомості особистості; еволюційно-системний, згідно з яким в основі материнства (батьківства) є конкретні потреби і мотиви, а їх задоволення забезпечує виконання батьківських функцій. Виявлено, що у сучасному психологічному тезаурусі змістовна характеристика ставлення батьків до дитини розкривається у таких психологічних конструктах: батьківське відношення, типи (стилі) виховання дітей, батьківська позиція тощо, які розглядаються як синоніми [4; 10].

Визначено, що є велика кількість визначень ставлення батьків до дитини: його розглядають через широкий фон відносин, в основі яких лежить свідомо чи несвідомо оцінка молодшого школяра, яка виражається в способах і формах взаємодії з ним, а також дає змогу представити структуру ставлення загалом і визначити, яким чином потреби, мотиви, ціннісні установки батьків актуалізуються в конкретних формах поведінки та взаємин із дитиною. Дитячо-батьківські відносини розглядають як систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, які практикуються в спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків. Дитячо-батьківські відносини розкривають й через дії, реакції, переживання, що виникають під впливом системи соціокультурних моделей батьківської поведінки, власної життєвої історії та індивідуально-типологічних особливостей батьків [1; 6; 7; 8; 9].

Показано, що тенденції у специфіці дитячо-батьківських відносин залежать від образу та рівня життя сім'ї: культурного та освітнього рівня подружжя, матеріального рівня сім'ї, наявності/відсутності залежностей та співзалежненої поведінки. Виявлено зв'язок позиції (активна або пасивна) й способів впливу на неї (ампліфікація чи акселерація) на інтелектуальний та творчий розвиток молодших школярів [4].

Констатовано, що структура дитячо-батьківських відносин залежить від низки умов: біологічних – видо-типові передумови створення середовища для виживання дитини як представника виду; соціокультурних – нормативи та установки суспільства, які сприяють розвитку молодших школярів як представників конкретної культури; індивідуальних – взаємодія та особливості ідентифікації особистості з власними батьками, специфіка ігрової поведінки у дитинстві [8].

Виявлено, що у структурі дитячо-батьківських відносин здебільшого виділяють когнітивний (пізнання та розуміння молодшого школяра), емоційний (прийняття молодшими школярами як самостійної цінності; емоційна чуйність, емпатія, терпимість) і поведінковий (взаємодія батьків з дитиною, адекватна до її потреб; здатність до співпраці, ініціативність; гармонійні стосунки) компоненти.

При цьому найбільш вдалою вважають класифікацію дитячо-батьківських відносин, в якій представлено опис узагальнених їх типів: «прийняття-відторгнення», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

Визначено, що тип дитячо-батьківських відносин переважно зумовлює образ дитячо-батьківської взаємодії, який включає в себе відображення і прийняття молодшим школярем її форм, особистісно орієнтований образ Я у дитини та батька [5; 9; 10].

Вибір батьками неадекватного типу ставлення до молодших школярів (авторитаризм, гіперопіка, гіпопротекція) викривляє цей образ та може призводити до відчуження, нерозуміння, емоційної дистанції у взаємодії. Показано, що у таких сім'ях дитячо-батьківські відносини характеризуються невмінням створювати ситуацію спільної діяльності, відсутністю взаємодопомоги, деструктивними настановами, наявність яких призводить до погіршення клімату сім'ї, створення напруженої емоційної атмосфери, порушення взаємодії між її членами, ускладнень у соціалізації дитини. Тому особливої актуальності набуває нівелювання дисгармонії дитячо-батьківських відносин і формування суб'єкт-суб'єктних

взаємин між ними. Водночас чинна нині практика психолого-педагогічної організації стосунків батьків із дитиною – молодшим школярем вимагає постановки й розв'язання низки питань, пов'язаних зі специфікою корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів [7].

Отже, виникає необхідність емпіричного вивчення соціально-психологічних особливостей корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів.

Мета статті – розкрити специфіку корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Соціально-психологічні особливості типів дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці визначалися за параметрами: ступінь розуміння та задоволення батьками потреб дитини; прийняття (привабливість, доброзичливість, емоційна підтримка) або нехтування (неприйняття) батьками дитини; ступінь дистанції у стосунках батьків із молодшим школярем; рівень емоційної близькості, прихильності, згоди між дитиною і батьками; контроль (стримання) або автономія (терпимість, самостійність, свобода) з боку батьків; непослідовність/послідовність; дисциплінарні впливи батьків.

Ефективні типи дитячо-батьківських відносин (прийняття, кооперація) у молодшому шкільному віці відповідають конструктивній формі їхньої взаємодії та сприяють повноцінному соціально-психологічному розвитку молодших школярів, гармонізації дитячо-батьківської взаємодії. Неefективні (порушені) типи дитячо-батьківських відносин (відторгнення, авторитарна гіперсоціалізація, інфантилізація, симбіоз) у молодшому шкільному віці відповідають деструктивним формам взаємодії (дистантній, конфліктній), на основі яких сформувалися емоційно негативні образи дитини та батьків, труднощі міжособистісного спілкування та взаєморозуміння, авторитаризм, відчуження і конфліктність. У структурі неefективних типів дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці мають місце порушення всіх її основних складників.

Запропоновано соціально-психологічну програму оптимізації дитячо-батьківських відносин, тривалість якої становила один рік з періодичністю занять один-два рази на тиждень. Програма включала в

себе два блоки: корекційно-розвивальної спрямованості та підсумковий із застосуванням механізмів рефлексії, ідентифікації, проєкції. Перший блок програми передбачав аналіз даних щодо типу дитячо-батьківських відносин за формою сімейної взаємодії, а також створення позитивної установки на формувальний вплив, підвищення впевненості у собі та в успіху психокорекції. Він був орієнтований на розвиток батьківської компетентності та сензитивності, формування мотивів самопізнання і самовдосконалення, корекцію деструктивних внутрішньосімейних стереотипів. Крім того, на цьому етапі програми вирішувалися завдання емоційного зближення батьків і молодших школярів у спільній діяльності, закріплення нових способів спілкування в сім'ї, формування позитивної установки на майбутнє, гуманізації дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці.

У зазначеному блоці програми проводилися сімейні консультації, індивідуальна та групова психокорекція. Ефективними формами роботи виявилися соціальне проектування; арт-терапія; казкотерапія, музикотерапія. Виражена позитивна динаміка в дитячо-батьківських відносинах та оптимізації ставлення батьків до молодших школярів простежувалася у застосуванні спільної ігрової терапії. Дієвими виявилися також бесіди на етичні проблеми; рольове програння ситуацій; вправи на самопізнання та пізнання своєї дитини; психотехнології відтворення окремих проблемних форм дитячо-батьківських відносин.

По завершенні впровадження соціально-психологічної програми корекції дитячо-батьківських відносин були створені групи підтримки сімей, з якими обговорювалися стратегії допомоги та підтримки батьків, а також тактика й стратегія їхнього психологічного супроводу в напрямі оптимізації ставлення до молодших школярів. Система соціально-психологічного супроводу батьків у забезпеченні їхньої успішної взаємодії з молодшими школярами передбачала моніторингові заходи. Апробація системи довела ефективність психотехнологій, що склалися з численних вправ, які проводилися в межах груп; психологічних акцій та великих рольових ігор і квестів, що охоплювали, зокрема, навчальний заклад; спільних ігрових заходів за участю молодших школярів, батьків та вихователів. Дієвими виявилися техніка об'єднання в групи для виконання спільного завдання, колективні творчі справи, що надавало можливості поширення зони варіативного розвитку всім учасникам.

Підсумковий блок соціально-психологічної програми корекції дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці передбачав оцінку ефективності впроваджених заходів.

З'ясовано, що батьки здебільшого відзначали динаміку змін у поведінці молодших школярів або ж акцентували увагу на окремих позитивних моментах, але деякі батьки вважали, що такі моменти тимчасові та пояснювали ці зрушення віковими особливостями дитини. Констатовано, що у більшості їхніх творів простежується динамічність і прогностичність батьківської позиції. Констатовано, що відбулися істотні зрушення в сприйнятті батьками своєї дитини. У 68,3% повторних батьківських творів акцент робився на позитивній характеристиці дитини. В описі негативних якостей батьки намагалися пояснювати їх причину, вказувати перспективи подальшого розвитку молодших школярів і способи побудови конструктивної взаємодії з ними; робився акцент на соціальних навантаженнях, які закладені в соціальних ролях батька і матері.

В експериментальній групі зафіксовано статистично значущі відмінності за критерієм χ^2 ($p \leq 0,05$) між результатами першого та другого зрізів щодо проявів типу дитячо-батьківських відносин. Так, зменшилася кількість батьків із авторитарною гіперсоціалізацією, відторгненням, за типами симбіоз та маленький невдаха. Значно зросла кількість батьків із таким соціально бажаним типом дитячо-батьківських відносин як кооперація. Встановлено, що у батьків відзначається співвіднесення образу дитячо-батьківських відносин та особливостей образу молодшого школяра з реалізацією реальних взаємин ($p \leq 0,05$). Порівняльний аналіз представленості неефективних типів дитячо-батьківських відносин у батьків контрольної групи статистично значущих відмінностей за критерієм χ^2 до і після формувальних заходів не виявив.

Виявлено позитивний вплив формувальних заходів на сприйняття молодшими школярами сімейної ситуації, свого місця в сім'ї та її образ, а також ставлення до її членів у дітей експериментальної групи. Вірогідно зменшилась напруженість та конфліктність між членами сім'ї, що сприяло зниженню тривожності, почуття неповноцінності та ворожості в сімейній ситуації ($G_{\text{крит}} = 19$; $p \leq 0,01$). В експериментальній групі відбулося налагодження взаємодії у системі мати-дитина, що сприяло розвитку довільної саморегуляції, емоційної зрілості молодших школярів, а саме зменшенню імпульсивних реакцій, адекватному про-

яву емоцій відповідно до соціальних норм та вимог ($G_{\text{крит}}=15$; $p \leq 0,01$). У контрольній групі статистично значущих відмінностей не відбулося. Отже, корекція дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів потребує заходів системного впливу.

Загалом результати впровадження соціально-психологічної програми корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів підтвердили доцільність й ефективність формувальних заходів та довели можливість її використання для гармонізації та успішності дитячо-батьківської взаємодії.

Висновки. Запропонована соціально-психологічна програма корекції дитячо-батьківських відносин, спрямована на запобігання використанню неефективних типів батьківського ставлення до молодших школярів, створення нового емоційно насиченого досвіду дитячо-батьківських відносин, виявлення порушень у структурі сімейних відносин та побудову мотивації батьків для зміни форм взаємодії з молодшими школярами; внесення змін, спрямованих на оптимізацію всіх структурних складників ставлення батьків до дитини, розширення усвідомлення ними функціонального взаємозв'язку власної поведінки з поведінкою дитини. Показано, що програма сприяла вибору конструктивних форм дитячо-батьківських відносин, формуванню прийомів ефективної комунікації, емоційній єдності, навичок співробітництва та авторитетно-довірливих стосунків.

Система корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів в умовах роботи навчального закладу потребує організації соціального середовища як цілісної системи, що забезпечує запуск соціально-психологічних механізмів як засобів інтеріоризації зовнішніх соціальних впливів шляхом використання активних соціально-психологічних форм і методів допомоги, спрямованих на активізацію виховного потенціалу батьків, побудову конструктивних дитячо-батьківських відносин за умови задоволення базових соціальних потреб молодших школярів із використанням розвивальних можливостей різних видів діяльності, як-то: спілкування, предметно-практичної, ігрової, навчальної, трудової діяльності.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні психологічних чин-

ників і механізмів розвитку дитячо-батьківських відносин на підставі вікового та гендерного розподілу. Важливим напрямом подальших досліджень є вивчення особливостей динаміки та шляхів соціально-психологічної корекції дитячо-батьківських відносин у багатодітних, опікунських, мало-забезпечених, неблагополучних сім'ях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блинова О.Є. Особливості дитячо-батьківських відносин у сім'ях трудових мігрантів. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2015. № 2 (37). С. 23–28.
2. Блинова О.Є. Соціальні стереотипи як прояв соціального мислення батьків. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. 11. Вип. 9. К.: Фенікс, 2014. С. 107–118.
3. Бриль М.М. Вплив соціокультурного середовища на розвиток дитини. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка. Ніжин: Вид-во НДУ імені М. В. Гоголя, 2011. Т. X: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 20. С. 22–30.
4. Бриль М.М. Соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків з дошкільниками у дистантних сім'ях. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. Северодонецьк: Вид-во СХУ імені В. Даля, 2015. № 2 (37). С. 33–38.
5. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия: краткий лекционный курс. / А.Я. Варга, Т.С. Драбкина. СПб.: Речь, 2001. 144 с.
6. Вовчик-Блакитна О.О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 4. С. 1–3.
7. Кравченко К.В. Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях. Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм»: зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Н.Є. Завацької, 23–24 січн. 2015 р. Северодонецьк: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015. С. 88–90.
8. Кравченко К.В. Соціально-психологічні умови оптимізації ставлення батьків до дитини в умовах сімейної взаємодії. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Северодонецьк: Вид-во СХУ імені В. Даля, 2015. № 2 (37). С. 12–18.
9. Савина Е.А. Родительские представления и установки: понятия, виды, структура. Семейная психология и семейная психотерапия. 2001. № 3. С. 85–95.
10. Смирнова Е.О. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения / Е.О. Смирнова, М.В. Быкова. Вопросы психологии. 2002. № 3. С. 14–23.